

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ο από Ζιχνών και Νευροκοπίου Μητροπολίτης Πατρών
Νικόδημος Βαλληνδράς.
Βίος, δράση και μουσικολογική σπουδή.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
του
ΗΛΙΑ Δ. ΜΟΓΛΕΝΙΔΗ

Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή:

- κ. Βασίλειος Κουκουσάς, Καθηγητής Τμ. Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού, Α.Π.Θ., (επιβλέπων)
- π. Χρυσόστομος Νάσσης, Αν. Καθηγητής Τμ. Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού, Α.Π.Θ.
- π. Νεκτάριος Πάρης, Καθηγητής Τμ. Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, ΠΑΜΑΚ.

Θεσσαλονίκη 2024

**Ο από Ζιχνών και Νευροκοπίου Μητροπολίτης Πατρών
Νικόδημος Βαλληνδράς.
Βίος, δράση και μουσικολογική σπουδή.**

Στους γονείς μου
Δημήτριο και Βιργινία

Πίναξ Περιεχομένων

Πίναξ Περιεχομένων.....	4
Πρόλογος.....	12
Βραχυγραφίες.....	29
Πηγές - Βιβλιογραφία.....	24
Α. Δημοσίευτες Πηγές.....	24
Β. Δημοσιευμένες Πηγές.....	27
Γ. Δευτερεύουσες Πηγές.....	29
Πηγές Ηλεκτρονικού Τύπου.....	29
Βιβλιογραφία.....	43
Εισαγωγικά.....	117

Κεφάλαιο Α'

Η προσωπογραφία του Νικολάου-Νικοδήμου Βαλληνδρά

και το πολυσχιδές έργο του

(Βίος και Δράση)

- 1.1. Α. Τα πρώτα εκκλησιαστικά βήματά του στην Ενορία. Β. Η γνωριμία του με τον Άγιο Νικόλαο τον Πλανά. Γ. Η επιρροή που άσκησε ο Άγιος στην μετέπειτα πορεία του.....127
- 1.2. Οι εγκύκλιες, οι μουσικές και οι θεολογικές σπουδές και η στρατιωτική θητεία του134
- 1.3. Το ιεροψαλτικό, το μουσικολογικό και το κατηχητικό έργο του137
- 1.4. Η πνευματική, η εκκλησιαστική και η διοικητική προετοιμασία του, ως υποψηφίου κληρικού.....149
- 1.5. Α. Η μοναχική κουρά του. Β. Η διακονική χειροτονία του. Γ. Οι σχέσεις του αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου με τον μητροπολίτη Σάμου Ειρηναίο και η αρχιεπισκοπική εκλογή. Δ. Η διαποίμανση και η διοίκηση της ιεράς αρχιεπισκοπής Αθηνών από τον αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο. Η επιλογή του, ως στενού συνεργάτου του.....152
- 1.6. Α. Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος (1940-1941). Η προσφορά της Ορθόδοξης Εκκλησίας στους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους και η αποφασιστική συμβολή του αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου στο έπος του '40. Β. Η παρουσία του αρχιδιακόνου, ως αυτόπτου και

αυθηκού μάρτυρος των γεγονότων του πολέμου του 1940.....	167
1.7. Τα γεγονότα κατά την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα (1941) και η δράση του από Τραπεζούντος αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου.....	173
1.8. Α. Η χειροτονία του, ως πρεσβυτέρου από τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Δαμασκηνό. Β. Ως γραμματέας της ιεράς αρχιεπισκοπής Αθηνών. Γ. Ως εφημέριος και κατηχητής του ιερού ναού Τριών Ιεραρχών Πετραλώνων Αθηνών.....	175
1.9. Η πρόταση εκλογής του στην θέση του βοηθού επισκόπου του μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Γενναδίου Αλεξιάδη.....	182
1.10. Η απόσπασή του στην ιερά μητρόπολη Ιωαννίνων.....	186
1.11. Η προσφορά και η συμβολή του, ως στρατιωτικού ιερέως των στρατιωτικών μονάδων της Μακρονήσου.....	196
1.12. Η υπηρεσία του στο Βασιλικό Ναυτικό Ελλάδος.....	199
1.13. Α. Η υπηρεσία του, ως στρατιωτικού ιερέως της 75 ^{ης} Ταξιαρχίας Πεζικού, στον Γράμμο. Β. Η σχέση του με τον διοικητή του Τάγματος της 75 ^{ης} Ταξιαρχίας Πεζικού.....	202
1.14. Α. Η υπηρεσία του, ως στρατιωτικού ιερέως στην Ια Μεραρχία Πεζικού. Β. Η πραγματοποίηση ομιλίας του, ως στρατιωτικού ιερέως της Ιας Μεραρχίας, στο μεγάλο συλλαλητήριο της Βεροίας.....	225
1.15. Α. Ως διευθυντής του γραφείου ανοικοδομήσεως κατεστραμμένων ιερών ναών της ιεράς αρχιεπισκοπής Αθηνών. Β. Η εφημεριακή διακονία του στους ιερούς ναούς των Αθηνών. Γ. Η ανάληψη της Ηγουμενίας της ιεράς μονής Ασωμάτων - Πετράκη Αθηνών.....	235
1.16. Η σχολαρχία του στην θεολογική σχολή του Τιμίου Σταυρού της Βοστώνης.....	240
1.17. Η συνέχεια των εφημεριακών καθηκόντων του. Η εκλογή του, ως μητροπολίτου της ιεράς μητροπόλεως Ζιχνών και Νευροκοπίου.....	253

Κεφάλαιο Β'
Ο Νικόδημος Βαλληνδράς, ως Μητροπολίτης
Ζιχνών και Νευροκοπίου
(1965-1974)

2.1. Το περίγραμμα της εκκλησιαστικής ιστορίας της ιεράς μητροπόλεως Ζιχνών και Νευροκοπίου.....	257
2.2. Το εκκλησιαστικό ζήτημα του έτους 1965. Το ιστορικό πλαίσιο των αρχιερατικών εκλογών. Οι σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας.....	273
2.3. Το χρονολόγιο των σταχυολογημάτων της εκκλησιαστικής κρίσης του έτους 1965.....	278
2.4. Η εκλογή του, ως μητροπολίτου Νευροκοπίου και Ζιχνών.....	296
2.5. Η χειροτονία του, ως μητροπολίτου Νευροκοπίου και Ζιχνών.....	305
2.6. Η τοποτηρητεία του αρχιμανδρίτου Κωνστάντιου Χρόνη στην ιερά μητρόπολη Νευροκοπίου και Ζιχνών.....	311
2.7. Α. Η αλλαγή του ονόματος, κατά το έτος 1967, της ιεράς μητροπόλεως «Νευροκοπίου και Ζιχνών» σε ιερά μητρόπολη «Ζιχνών και Νευροκοπίου». Β. Η εννιάχρονη αρχιερατεία του (1965-1974). Οι χειροτονίες νέων κληρικών.....	315
2.8. Α. Οι Θεμελιώσεις, οι ανακαινίσεις, οι επαναανοικοδομήσεις και οι αποπερατώσεις ιερών ναών, ιερών παρεκκλησίων, κατασκηνώσεων επί της αρχιερατείας του. Η συγγραφή ειδικών ευχαριστηρίων και ικετηρίων ευχών για τα έργα ευποιίας. Β. Η καθιέρωση δεύτερων ιερών πανηγύρεων και η γενικότερη λειτουργική ζωή κατά τα έτη της αρχιερατείας του	322
2.9. Ως αρθρογράφος στην Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία.....	327
2.10. Η συμβολή του στην ανάδειξη της Τοπικής Αγιολογίας της ιεράς μητροπόλεως Ζιχνών και Νευροκοπίου.....	329
2.11. Οι αρχιερατικές άδειές του.....	335
2.12. Α. Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα και ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος. Β. Η εκλογή του αρχιεπισκόπου Αθηνών Ιερώνυμου Α'. Γ. Η απαντητική επιστολή του προς τον νεοεκλεγέντα αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ιερώνυμο Α' για την ανάρρηση στον αρχιεπισκοπικό Θρόνο.....	341

2.13. Η παρέμβασή του στο σχέδιο του νέου Συντάγματος του έτους 1968.....	349
2.14. Ο καταστατικός Χάρτης του 1969. Ο ρόλος του στις εκκλησιαστικές εξελίξεις.....	357
2.15. Α. Το χρονικό του ανύπαρκτου αφορισμού των κατοίκων της Αλιστράτης Σερρών. Β. Ο ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, μέσα από την πατριαρχική επιστολογραφία, στα γεγονότα της Αλιστράτης Σερρών. Γ. Η ποιμαντική αντιμετώπιση του ανύπαρκτου αφορισμού της Αλιστράτης Σερρών, μέσα από τον τοπικό τύπο της εποχής, αλλά και τις μαρτυρίες των κατοίκων. Δ. Η λύση και η αποκατάσταση του ανύπαρκτου αφορισμού της Αλιστράτης Σερρών από τον μητροπολίτη Ζιχνών και Νευροκοπίου.....	373
2.16. Ως συνοδικό μέλος της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος.....	385
2.17. Η μετάθεσή του στην ιερά μητρόπολη Πατρών.....	387

Κεφάλαιο Γ'

Η Αρχιερατεία του Νικοδήμου Βαλληνδρά στην Ιερά Μητρόπολη Πατρών (1974-2005)

3.1. Στιγμιότυπα της εκκλησιαστικής ιστορίας της ιεράς μητροπόλεως Πατρών.....	390
3.2. Η, διά καταστάσεως, εκλογή του στην ιερά μητρόπολη Πατρών.....	393
3.3. Η ενθρόνισή του στην ιερά μητρόπολη Πατρών	401
3.4. Οι χειροτονίες του. Οι αποστολές κληρικών σε διάφορες Ορθόδοξες Εκκλησίες, με σκοπό την εξυπηρέτηση θρησκευτικών αναγκών.....	405
3.5. Το ιστορικό περίγραμμα του προβλήματος της άμεσης αποκατάστασης των 12 έκπτωτων μητροπολιτών της Εκκλησίας της Ελλάδος στην ενεργό δράση. Η δικαιολόγηση της ψήφου του.....	407
3.6. Ως τοποτηρητής της ιεράς μητροπόλεως Ζακύνθου και Στροφάδων.....	414
3.7. Ο εγκαινισμός του ιερού ναού αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου Πατρών.....	419
3.8. Ως αναπληρωματικό μέλος της κληρικολαϊκής επιτροπής για την εκπόνηση του νέου Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος.....	423

3.9. Η Συνοδική δραστηριότητά του στην Αυστραλία.....	428
3.10. Η «εύφημος μνεία» της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, με αφορμή την επέτειο της τεσσαρακονταετηρίδος από την είσοδό του στην ιερωσύνη.....	432
3.11. Οι ενέργειές του για την επαναφορά του Τιμίου Σταυρού του αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου στην Πάτρα.....	435
3.12. Οι εόρτιες εκδηλώσεις με αφορμή την επέτειο της συμπληρώσεως 10 ετών από την μετάθεσή του στην ιερά μητρόπολη Πατρών.....	462
3.13. Ως πρόεδρος της ειδικής επιτροπής για την μετάφραση της Καινής Διαθήκης στη νεοελληνική γλώσσα.....	470
3.14. Ως μέλος της αντιπροσωπείας της Εκκλησίας της Ελλάδος, κατά την επίσκεψιν του αρχιεπισκόπου Αθηνών Σεραφείμ στην Σιωνίτιδα Εκκλησία.....	477
3.15. Η τοποθέτησή του στην σύσκεψη των θεολογικών σχολών Αθηνών και Θεσσαλονίκης στην Αθήνα.....	482
3.16. Ο ορισμός του, ως προέδρου της Μεγάλης Διοικούσης Ερανικής Επιτροπής Κατακομβών της νήσου Μήλου.....	484
3.17. Α. Ως αναπληρωματικό αρχιερατικό μέλος και μετέπειτα ως πρόεδρος της Συνοδικής Επιτροπής «Επί των Δογματικών και Νομοκανονικών Ζητημάτων». Β. Η έκδοση του περιοδικού «Νομοκάνων». Γ. Η διοργάνωση Επιστημονικής Ημερίδος, με θέμα: «Ταφή ή καύση νεκρών».....	488
3.18. Η παρέμβασή του για το «Αυτόματο Διαζύγιο». Το ιστορικό της ειδικής επιτροπής.....	503
3.19. Ο επίσημος εορτασμός της επετείου του, με αφορμή τα πενήντα έτη από την διακονία του στον ιερό κλήρο. Η επετειακή εκδήλωση για την επίσημη επίδοση του Τιμητικού Τόμου προς τιμήν του.....	513
3.20. Α. Ως Συνοδικό Μέλος της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου. Η ανάληψη της προεδρίας του Πρωτοβάθμιου Συνοδικού Δικαστήριου. Β. Οι ενέργειές του, ως αντιπροέδρου της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, για την αγιοκατάταξη του Αγίου Νικόλαου του Πλανά του Νάξιου. Γ. Η συμβολή του στην αγιοκατάταξη του Ιερομάρτυρος και Εθνομάρτυρος αγίου Χρυσοστόμου (Καλαφάτη), μητροπολίτου Σμύρνης. Δ. Ο ρόλος του στην αγιοκατάταξη των Τοπικών Νεομαρτύρων (Παιδομαρτύρων) Αναστασίας και Χριστοδούλου.....	524

3.21. Επικεφαλής της Συνοδικής Αντιπροσωπείας της Εκκλησίας της Ελλάδος στις Ορθόδοξες Εκκλησίες της Ρωσίας και της Χερσονήσου του Αίμου.....	536
3.22. Εκπρόσωπος της Εκκλησίας της Ελλάδος στην Προπαρασκευαστική Επιτροπή των Αντιπροσώπων των Ορθοδόξων Αυτοκεφάλων και Αυτονόμων Εκκλησιών.....	546
3.23. Η απονομή του Πατριαρχικού Οφφικίου στον πρόεδρο της Εταιρείας Πελοποννησιακών Σπουδών, Αναστάσιο (Τάσο) Γριτσόπουλο.....	548
3.24. Η επίσημη επίσκεψη του Πατριάρχου Μόσχας Αλεξίου, στην ιερά μητρόπολη Πατρών, επί της αρχιερατείας του	552
3.25. Η μεταφορά της Τιμίας Κάρας του αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου στην μεγαλόνησο Κύπρο.....	554
3.26. Η επέτειος είκοσι χρόνων από της εκλογής, διά καταστάσεως, και της ενθρονίσεώς του στην ιερά μητρόπολη Πατρών.....	558
3.27. Το προσκύνημά του στο Αμάλφι Καμπανίας της Ιταλίας.....	561
3.28. Η έκδοση του πονήματός του, υπό τον τίτλο: «Θεομητορικά Μηνύματα» στην Ιταλική γλώσσα.....	563
3.29. Η μεταφορά της Τιμίας Κάρας του αγίου Αποστόλου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου στην Ρουμανία.....	565
3.30. Α. Ο εορτασμός της ειδικής επετείου, με αφορμή την συμπλήρωση 60 ετών από την είσοδό του στις τάξεις του ιερού κλήρου. Β. Η επέτειος των 35 ετών από την χειροτονία του σε επίσκοπο και των 60 ετών από την είσοδό του στον ιερό κλήρο.....	568
3.31. Η παρουσίαση του Βυζαντινού Ορατορίου (Μελουργήματός) του στο Αρχαίο Ωδείο Ηρώδειο Αθηνών.....	572
3.32. Η παρουσίαση, στα πλαίσια του θεσμού των «Δημητρίων», του νέου μουσικού έργου του, υπό τον τίτλο «Ύμνοι της Καινής Διαθήκης», στην Αίθουσα Τελετών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.....	577
3.33. Ως μέλος της αντιπροσωπείας της Εκκλησίας της Ελλάδος στην Γεωργία.....	580
3.34. Οι τελευταίες ιεροπραξίες του στην Πάτρα, πριν από την παραίτησή του.....	581
3.35. Α. Η παραίτησή του. Β. Ο ορισμός τοποτηρητού της ιεράς μητροπόλεως Πατρών.....	582
3.36. Οι εκδηλώσεις τιμής και ευγνωμοσύνης προς τιμή του.....	594
3.37. Η εκδημία του, έπειτα από παρατεταμένη νοσηλεία.....	596

3.38. Οι απόψεις των ανθρώπων, που συναναστράφηκαν και συνεργάστηκαν μαζί του.....	603
--	-----

Κεφάλαιο Δ'

Η καταγραφή της Εργογραφίας

του Νικολάου-Νικοδήμου Βαλληνδρά και η λειτουργική

δραστηριότητα του Μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου Βαλληνδρά

4.1. Το συγγραφικό έργο του.....	611
4.1.1 Το συγγραφικό έργο του, ως ιεροψάλτου.....	619
4.1.2 Το συγγραφικό έργο του, ως αρχιμανδρίτου.....	620
4.1.3 Το συγγραφικό έργο του, ως μητροπολίτου Ζιχνών και Νευροκοπίου.....	626
4.1.4 Το συγγραφικό έργο του, ως μητροπολίτου Πατρών.....	633
4.1.5 Το συγγραφικό έργο του χωρίς χρόνο έκδοσης.....	664
4.1.6 Το συγγραφικό έργο του, ως πρώην μητροπολίτου Πατρών.....	665
4.1.7 Το Συλλογικό έργο συμμετοχής του, ως πρώην μητροπολίτου Πατρών.....	666
4.1.8 Η συγγραφή των ειδικών περιστατικών ευχών.....	667
4.2. Η συμβολή του σε λειτουργικά θέματα.	670
4.2.1. Η γνωμάτευσή του για το ζήτημα της «Γονυκλισίας της Κυριακής».....	670
4.2.2. Η εποπτεία, εκ μέρους του, της επανεκδόσεως του λειτουργικού βιβλίου, υπό τον τίτλο: «Αρχιερατικό».....	689
4.2.3. Η εκπόνηση ειδικής γνωμοδοτήσεώς του, με θέμα «Περί του Μεγάλου Αγιασμού και της χρήσεως αυτού».....	692
4.2.4. Η συγγραφή ειδικής εισηγήσεως για λειτουργικά θέματα. Η συμβολή του στην θεματολογία της λατρευτικής ευταξίας, κατά τα αρχιερατικά και τα ιερατικά συλλείτουργα.....	696
4.2.5. Ως πρόεδρος της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής για την μελέτη των υπαρχόντων λειτουργικών Τυπικών και για την έκδοση αναγκαίου ομοιόμορφου Τυπικού (Λειτουργικού Εγκολπίου).....	698

Κεφάλαιο Ε'

Το Μουσικό και το Μελοποιητικό έργο του Νικολάου-Νικοδήμου Βαλληνδρά

5.1. Το μουσικό τάλαντο και η μουσική κλίση του.....	712
5.2. Οι απόψεις του για την «εκφωνητική».....	715
5.3. Ως πρόεδρος της Ειδικής Επιτροπής παρακολουθήσεως των δρωμένων εις τον χώρο της Εκκλησιαστικής μουσικής και των εκάστοτε υπό τινών κυκλοφορουσών μουσικών εκδόσεων.....	719
5.4. Ως πρόεδρος της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής παρακολουθήσεως και ελέγχου της επ' Εκκλησίας ψαλμωδίας και των συναφών μουσικών ζητημάτων και εκδόσεων.....	722
5.5. Το Μουσικό και το Μελοποιητικό έργο του.....	724
5.6. Ανάλυση επιλεγμένων μουσικών μελών του μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου Βαλληνδρά.....	726
α. Εισαγωγικό σχόλιο.....	726
β. Γενικά περί του τροπικού συστήματος της ψαλτικής.....	728
γ. Ανάλυση των μελών.....	730
Συμπεράσματα.....	779
Αναλυτικός Κατάλογος Κειμένων Παραρτήματος.....	786
Παράρτημα.....	791
Χειρόγραφα Κείμενα.....	981
Αναλυτικός Θεματικός Κατάλογος της Εργογραφίας του Νικολάου- Νικοδήμου Βαλληνδρά.....	1061
Αναλυτικός Θεματικός Κατάλογος των Μουσικών Έργων του Νικοδήμου Βαλληνδρά.....	1112
Οι Προφορικές μαρτυρίες του πατρός Αντωνίου Ξανθοπούλου.....	1125
Φωτογραφικό Αρχείο.....	1133

Πρόλογος

Με την παρούσα Διδακτορική Διατριβή μου δόθηκε η δυνατότητα να ασχοληθώ με την διερεύνηση ενός αξιόλογου, μηνυματικού, επικαίρου και διαχρονικού θέματος, το οποίο τιτλοφορείται: «Ο από Ζιχνών και Νευροκοπίου Μητροπολίτης Πατρών Νικόδημος Βαλληνδράς. Βίος, Δράση και Μουσικολογική Σπουδή». Η προσπάθειά μου, για να ερευνήσω και να παρουσιάσω το ειρημένο θέμα, μου χάρισε την χρυσή ευκαιρία να εμβαθύνω σε πρωτόλειο ιστορικό αρχειακό υλικό, ώστε να αντλήσω πνευματική και επιστημονική, συνάμα, ωφέλεια.

Η επιλογή του θέματος πραγματοποιήθηκε, με αφορμή την ενασχόλησή μου με τους σημαντικούς και νευραλγικούς κλάδους της Εκκλησιαστικής Ιστορίας και της Μουσικολογίας. Οι συνθήκες έρευνας και εργασίας υπήρξαν οι ιδανικότερες, διότι η συλλογή του υλικού πραγματοποιήθηκε εντός ενός έτους. Η δυσκολία της έρευνας εστιάζονταν στο πρόβλημα εξεύρεσης αρχειακού υλικού στα Ιστορικά Αρχεία των Ιερών Μητροπόλεων Ζιχνών και Νευροκοπίου και Πατρών. Στη μέν Ιερά Μητρόπολη Ζιχνών και Νευροκοπίου δεν υπήρχε οργανωμένο ιστορικό αρχείο, διότι το αρχειακό υλικό μεταφέρθηκε στην Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Τούμπας Σερρών. Στη δέ Ιερά Μητρόπολη Πατρών δεν υπήρχε, επίσης, οργανωμένο ιστορικό αρχείο. Κατά συνέπεια, δεν εντοπίστηκε ιστορικό αρχειακό υλικό στα ιστορικά αρχεία των προαναφερθεισών ιστορικών Ιερών Μητροπόλεων.

Οι κύριες Αρχειακές Πηγές υπήρξαν το Ιστορικό Αρχείο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Το Ιστορικό Αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως Ζακύνθου και Στροφάδων. Το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τράπεζας. Το Ιστορικό Αρχείο του Μουσείου Τύπου Πατρών. Η Βιβλιοθήκη της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος «Ο Μέγας Φώτιος». Η Βιβλιοθήκη της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η Βιβλιοθήκη της Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης. Η Βιβλιοθήκη και το Ιστορικό Αρχείο του Ιδρύματος Εθνικού και Θρησκευτικού Προβληματισμού «Μέλαθρον Αναστασίου-Ιουλίας Μπίλλη». Η Βιβλιοθήκη και το Ιστορικό Αρχείο της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών. Η Βιβλιοθήκη και το Ιστορικό Αρχείο της Εταιρείας Πελοποννησιακών Σπουδών. Το Αρχείο Εκδόσεων της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Επιπλέον, αντλήθηκε πρωτόλειο υλικό από τα πνευματικά παιδιά, τους συνεργάτες, τους φίλους και τους γνώριμους του μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου. Κατόπιν, μουσικό υλικό είχαμε τη δυνατότητα να αντλήσουμε από Προέδρους και Μέλη ορισμένων Συλλόγων Ιεροψαλτών της Ελλάδας.

Με την καθοδήγηση του επιβλέποντος καθηγητού και των δύο Μελών της Τριμελούς Επιτροπής, η παρούσα Διδακτορική Διατριβή βλέπει το φως της δημοσιότητας. Επιθυμώ, από τα τρίαβαθα της καρδιάς μου, να εκφράσω την άπειρη ευγνωμοσύνη μου στην Τριμελή Επιτροπή της Διδακτορικής Διατριβής μου, για το ενδιαφέρον, για την συνεργασία και για την μεταλαμπάδευση των γνώσεων. Πρωτίστως, να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Βασίλειο Κουκουσά, καθηγητή του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, για την συνεργασία, για τις υποδείξεις, για την πολύτιμη βοήθεια, για την συμπαράσταση, για την αγάπη και για την εμπιστοσύνη, που επέδειξε προς το πρόσωπό μου.

Εν συνεχεία, πάμπολλες εγκάρδιες ευχαριστίες και άπειρη ευγνωμοσύνη προς τον Πανοσιολογιώτατο αρχιμανδρίτη του Οικουμενικού Θρόνου, Νεκτάριο Πάρη, καθηγητή του Τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, της Σχολής Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών Επιστημών και Τεχνών, του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, για την συνεργασία, για την μετάδοση των γνώσεων του αντικειμένου του της Μουσικής, για την υπομονή, για την ανοχή του και για τις πολύτιμες συμβουλές του. Κατόπιν, τις ολόθερμες ευχαριστίες μου εκφράζω, προς τον Αιδεσιμολογιώτατο πρωτοπρεσβύτερο Χρυσόστομο Νάσση, αναπληρωτή καθηγητή του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού, της Θεολογικής Σχολής, του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, για την αγάπη, για το ενδιαφέρον, για την εμπιστοσύνη και για την συνεργασία μας.

Έπειτα, ολόθερμες ευχαριστίες στα μέλη της Επταμελούς Επιτροπής Κωνστανίνο Χρήστου, Καθηγητή Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού Α.Π.Θ., Γρηγόριο Λιάντα, Αναπληρωτή Καθηγητή Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ., Παναγιώτη Τζουμέρκα, Αναπληρωτή Καθηγητή Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού Α.Π.Θ. και Εμμανουήλ Ξυνάδα, Επίκουρου

Καθηγητή Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού Α.Π.Θ.

Κατόπιν, εγκάρδιες ευχαριστίες και άπειρη ευγνωμοσύνη εκφράζω προς τον καθηγητή Πανεπιστημίου Α.Π.Θ., Αθάνασιο Αγγελόπουλο, Διευθύνοντα Σύμβουλο του Ιδρύματος Εθνικού και Θρησκευτικού Προβληματισμού «Μέλαθρον Αναστασίου-Ιουλίας Μπίλλη», για την πολύτιμη βοήθειά, την καθοδήγηση και τις πολύτιμες συμβουλές του. Άπειρη ευγνωμοσύνη προς τον αναπληρωτή καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., Γρηγόριο Λιάντα, πρόεδρο του Ιδρύματος Εθνικού και Θρησκευτικού Προβληματισμού «Μέλαθρον Αναστασίου-Ιουλίας Μπίλλη», για το ενδιαφέρον, για την καθοδήγηση και τις πολύτιμες συμβουλές του. Ολόθερμες ευχαριστίες στον αναπληρωτή καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., Παναγιώτη Τζουμέρκα, για την καθοδήγηση και τις πολύτιμες συμβουλές.

Εγκάρδιες ευχαριστίες στον ομότιμο καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., Μιχαήλ Τρίτο, για την καθοδήγηση και τις πολύτιμες συμβουλές. Ολόθερμες ευχαριστίες στον ομότιμο καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., Αθανάσιο Καραθανάση, για την αγάπη και τις πολύτιμες συμβουλές του.

Για την εξεύρεση αρχειακού υλικού απευθυνθήκαμε και στους ανθρώπους του στενού περιβάλλοντος του μητροπολίτου Νικοδήμου. Ορισμένοι ανταποκρίθηκαν, επαινώντας και την όλη προσπάθειά μας. Υπήρξαν, όμως, και περιπτώσεις συνεργατών του, οι οποίοι δεν ανταποκρίθηκαν και δεν θέλησαν να συνεργαστούν βρίσκοντας, κατά καιρούς, διάφορες προφάσεις.

Κατόπιν, τις ολόθερμες ευχαριστίες, τόσο για την εξεύρεση πρωτόλειου αρχειακού υλικού, όσο και για την επίδοση σπουδαίου επιστημονικού και αρχειακού υλικού εκφράζω, στον μακαριώτατο αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ιερώνυμο Β' και την περί Αυτόν Διαρκή Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος της Συνοδικής Περιόδου 2017-2018, για την ευλογία και την κανονική άδεια, ώστε να συλλέξω το σχετικό αρχειακό υλικό από το Ιστορικό Αρχείο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Εν συνεχεία, ολόθερμες ευχαριστίες και άπειρη ευγνωμοσύνη προς τον πρώην μητροπολίτη Φλωρίνης, Πρεσπών και Εορδαίας Θεόκλητο (Πασσαλή), για την προσευχητική διάθεσή του, για την πατρική και την καθοδηγητική υποστήριξη, αλλά και την πολύτιμη βοήθειά του.

Εγκάρδιες ευχαριστίες στον νυν μητροπολίτη Φλωρίνης, Πρεσπών και Εορδαίας Ειρηναίο (Λαφτσή) για την αγάπη, για το ενδιαφέρον και για την πνευματική και την ηθική υποστήριξη.

Έπειτα, ολόθερμες ευχαριστίες και άπειρη ευγνωμοσύνη προς τον αοίδιμο θεοφιλέστατο επίσκοπο Μεθώνης κυρό Κλήμεντα Κοτσομύτη, τότε αρχιγραμματέα της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος και μετέπειτα μητροπολίτη Περιστερίου, για την πολύτιμη βοήθειά του στη συλλογή του πρωτόλειου αρχειακού υλικού από το Ιστορικό Αρχείο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Εγκάρδιες ευχαριστίες στον θεοφιλέστατο επίσκοπο Ωρεών Φιλόθεο Θεοχάρη, μετέπειτα αρχιγραμματέα της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος και νυν παναγιώτατο μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, τόσο για την πολύτιμη βοήθεια, όσο και για τις επιστολικές συμβουλές του. Άπειρη ευγνωμοσύνη στον πανοσιολογιώτατο αρχιμανδρίτη Ιερώνυμο Κάρμα, Β' Γραμματέα της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος και νυν μητροπολίτη Καλαβρύτων και Αιγιαλείας, για την πολύτιμη βοήθειά του στην συλλογή του αρχειακού υλικού.

Ολόθερμες ευχαριστίες στον πανοσιολογιώτατο αρχιμανδρίτη Μελέτιο Κουράκλη, διευθυντή Σώματος Στρατιωτικών Ιερέων Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας, για την επίδοση στρατιωτικού αρχειακού υλικού.

Κατόπιν, εγκάρδιες ευχαριστίες προς τον ελλογιμώτατο επίκουρο καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., Βασίλειο Τζέρπο, διευθυντή του Ιστορικού Αρχείου της Εκκλησίας της Ελλάδος, τόσο για την πολύτιμη βοήθεια και για την καθοδήγηση, όσο και για την διεκπεραίωση της αποστολής του αρχειακού υλικού. Πάμπολλες ευχαριστίες στον επιστημονικό συνεργάτη το Ιστορικού Αρχείου της Εκκλησίας της Ελλάδος Φώτιο Παπαγεωργίου, για την συνεργασία και την ανοχή του. Θερμές ευχαριστίες στον ελλογιμώτατο επίκουρο καθηγητή της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων, Νικόλαο Τόμπρο, νυν διευθυντή του Ιστορικού Αρχείου της Εκκλησίας της Ελλάδος για την παραχώρηση της σχετικής άδειας και της κανονικής εγκρίσεως, συνάμα, ώστε να προβώ στην δημοσίευση και υπομνήματος του μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου.

Ολόθερμες ευχαριστίες στον διευθυντή της Βιβλιοθήκης της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος «Ο Μέγας Φώτιος», Εμμανουήλ Μελινό, τόσο για την σχετική βοήθειά του, όσο και για την παροχή της σχετικής άδειας αποστολής πολύτιμου υλικού. Πάμπολλες ευχαριστίες

στον επιστημονικό συνεργάτη της Βιβλιοθήκης της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος «Ο Μέγας Φώτιος» Γεώργιο Τσούτσο, τόσο για την πολύτιμη βοήθεια και για τις άρτιες συμβουλές, όσο και για την αποστολή ιστορικού και λειτουργικού συγγραφικού υλικού.

Άπειρη ευγνωμοσύνη στον επιστημονικό συνεργάτη της Βιβλιοθήκης και του Ιστορικού Αρχείου του Ιδρύματος Εθνικού και Θρησκευτικού Προβληματισμού «Μέλαθρον Αναστασίου-Ιουλίας Μπίλλη», Ιωάννη Θεοδωρίδη, τόσο για τις πολύτιμες συμβουλές του, όσο και για την επίδοση αρχειακού υλικού από το Ιστορικό Αρχείο του Ιδρύματος Εθνικού και Θρησκευτικού Προβληματισμού «Μέλαθρον Αναστασίου-Ιουλίας Μπίλλη».

Ολόθερμες ευχαριστίες προς τον άρχοντα δικαιοφύλακα της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, Παναγιώτη Ανδριόπουλο πρώτο συνεργάτη του μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου, για τις πολύτιμες συμβουλές, τις κατευθύνσεις και για την επίδοση σημαντικού αρχειακού υλικού.

Εγκάρδιες ευχαριστίες προς τον μητροπολίτη Ζιχνών και Νευροκοπίου Ιερόθεο (Τσολιάκο), για την ευλογία και την κανονική άδεια αποστολής ιστορικού, επιστημονικού, εκκλησιαστικού, πνευματικού αρχειακού και φωτογραφικού υλικού. Ολόθερμες ευχαριστίες στον πανοσιολογιώτατο αρχιμανδρίτη Βασίλειο Κορώση, πρωτοσύγκελλο της Ιεράς Μητροπόλεως Ζιχνών και Νευροκοπίου, για την πολύτιμη βοήθεια και για την αποστολή αρχειακού επιστημονικού, ιστορικού και φωτογραφικού υλικού. Θερμές ευχαριστίες στον μητροπολίτη Πατρών Χρυσόστομο (Σκλήφα) για την λήψη ορισμένων πονημάτων από τον αμυτό του συγγραφικού έργου του προκατόχου του, μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου.

Επιθυμώ να ευχαριστήσω, από κέντρου καρδιάς, τον μητροπολίτη Ζακύνθου και Στροφάδων Διονύσιο Σιφναίο, για την ευλογία και την κανονική άδεια αποστολής αρχειακού υλικού. Εν συνεχεία, εγκάρδιες ευχαριστίες στον μητροπολίτη Δωδώνης Χρυσόστομο Συνετό, πρόεδρο της Συνοδικής Επιτροπής Προσκυνηματικού Τουρισμού της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος για την αγάπη, το ενδιαφέρον και τις πολύτιμες συμβουλές. Πάμπολλες ευχαριστίες προς τον αοίδιμο μητροπολίτη Ηλείας κυρό Γερμανό Παρασκευόπουλο για την αποστολή αρχειακού και φωτογραφικού υλικού.

Εγκάρδιες ευχαριστίες στον μητροπολίτη Σηλυβρίας Μάξιμο Βγενόπουλο για την αποστολή φωτογραφικού υλικού. Άπειρη ευγνωμοσύνη στον τότε καθηγούμενο της Ιεράς Μονής Οσίας Ειρήνης Χρυσοβαλάντου Αστορίας Νέας Υόρκης, αοίδιμο θεοφιλέστατο επίσκοπο Ευκαρπίας κυρό Ιερόθεο Ζαχαρή, για την αποστολή αρχιερατικού υλικού. Ολόθερμες ευχαριστίες στον αρχιεπίσκοπο Καναδά Σωτήριο Αθανασούλα για την αποστολή επιστολής των προσωπικών εμπειριών του από τον μητροπολίτη Πατρών Νικόδημο.

Να ευχαριστήσω, εκ μέσης καρδίας, τον αιδεσιμολογιώτατο πρωτοπρεσβύτερο Θωμά Συνοδινό για τις πολύτιμες συμβουλές του, τις κατευθύνσεις του και την αποστολή υλικού για τον αρχιμανδρίτη Νικόδημο. Ολόθερμες ευχαριστίες στον πανοσιολογιώτατο αρχιμανδρίτη Ευσέβιο Σπανό, καθηγούμενο της Ιεράς και Ιστορικής Μονής Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων για την αποστολή ειδικής επιστολής μαρτυριών, που αφορούν στην βιοτή του Νικοδήμου. Πάμπολλες ευχαριστίες προς τον πανοσιολογιώτατο αρχιμανδρίτη Συμεών Βενετσιάνο, πρωτοσύγκελλο της Ιεράς Μητροπόλεως Πειραιώς και διευθυντή του Περιοδικού της Ιεράς Μητροπόλεως Πειραιώς «Πειραϊκή Εκκλησία», για την αποστολή ειδικού άρθρου του μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου.

Άπειρη ευγνωμοσύνη στον πανοσιολογιώτατο αρχιμανδρίτη Ιγνάτιο Μουρτζανό, πρωτοσύγκελλο της Ιεράς Μητροπόλεως Λαρίσης και Τυρνάβου, για την αποστολή σχετικού άρθρου, το οποίο περιείχε την προσφώνηση του τότε μητροπολίτου Λαρίσης και Τυρνάβου Ιγνατίου Λάππα, ως εκπροσώπου της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, κατά την ιερά νεκρώσιμη ακολουθία του πρώην μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου. Ολόθερμες ευχαριστίες στον πανοσιολογιώτατο αρχιμανδρίτη Αμφιλόχιο Γελαδάκη, γενικό αρχιερατικό επίτροπο της Ιεράς Μητροπόλεως Ύδρας, Σπετσών και Αιγίνης, για την αποστολή ειδικού άρθρου του μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου, το οποίο αναφέρονταν στον μητροπολίτη Ύδρας, Σπετσών και Αιγίνης Ιερόθεο Τσαντίλη.

Θερμές ευχαριστίες στον στρατιωτικό ιερέα της 116 Πτέρυγας Μάχης της Αεροπορικής Βάσεως Αράξου, συνταγματάρχη Παναγιώτη Πλυταριά για την αποστολή της ασματικής ακολουθίας του αγίου μάρτυρος Υακίνθου, την οποία συνέθεσε ο μητροπολίτης Πατρών Νικόδημος.

Άπειρη ευγνωμοσύνης προς τον φιλόλογο, μουσικό, ερευνητή και διδάσκαλο Μανώλη Χατζηγιακουμή για την επίδοση πρωτότυπου μουσικού υλικού. Θερμές ευχαριστίες προς τον άρχοντα μαϊστορα της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Γεώργιο Χατζηθεοδώρου, για την επίδοση μουσικού υλικού. Πάμπολλες ευχαριστίες προς τον διευθυντή Εκκλησιαστικού Σχολείου Πατρών Ιωάννη Κότορο, για την επίδοση μουσικού υλικού.

Άπειρη ευγνωμοσύνη στον δάσκαλό μου και διευθυντή της Σχολής Βυζαντινης Μουσικής της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης και λαμπάδαριο του Προσκυνηματικού Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Χαράλαμπο Τζινευράκη, τόσο για τις συμβουλές του, όσο και για την επίδοση μουσικού υλικού. Ολόθερμες ευχαριστίες στον άρχοντα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας, πρωτοψάλτη του Ιερού Μητροπολιτικού Ναού Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Καλαμαριάς Πέτρο Παπαεμμανουήλ, για την επίδοση μουσικού υλικού.